



AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBI ILMIY JURNALI

Vol. 6 Issue 10 | pp. 69-79 | ISSN: 2181-1865

Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

HUDUDLARNING INVESTITSION JOZIBADORLIGINI OSHIRISHDA SANOAT KLASSTERLARI VA BIZNES EKOTIZIMLARINI BOSHQARISHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI (NAMANGAN VILOYATI MISOLIDA)



Maxmudov Baxriddinxon Jo'rayevich

Namangan davlat texnika universiteti

Biznesni boshqarish fakulteti dekani

Menejment kafedrası professori,

iqtisodiyot fanları doktori (DSc), professor

Annotatsiya. Maqolada sanoat klasterlari va biznes ekotizimlarini boshqarishning zamonaviy yondashuvlari hududning investitsion jozibadorligini oshirish omili sifatida Namangan viloyati misolida o'rganildi. M. Porter klaster nazariyasi, J. Mur, D. Ayzenberg va E. Stam ekotizim konsepsiyalari asosida klaster-ekotizim boshqaruvining nazariy modeli ishlab chiqildi. Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari bo'yicha 2017-2023-yillarda viloyatda asosiy kapitalga investitsiyalar 5,4 barobar, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar va kreditlar 73,6 barobar oshgani, ularning investitsiyalardagi ulushi 51,6 foizga yetgani aniqlandi. Lokalizatsiya koeffitsiyenti to'qimachilik, kiyim va charm mahsulotlari bo'yicha 2,43 ga teng bo'lib, viloyatning tarmoq ixtisoslashuvi barqaror ekanini tasdiqladi. Muallif davlat, klasterlar, ta'lim-ilm va moliya sub'yektlarini yagona boshqaruv markazi atrofida birlashtiruvchi hamda infratuzilma va erkin iqtisodiy zonalar bilan qo'llab-quvvatlanadigan modelni asosladi hamda investitsion jozibadorlikni oshirishga qaratilgan amaliy takliflarni ishlab chiqdi. Barcha ko'rsatkichlar Milliy statistika qo'mitasi va Namangan viloyati statistika boshqarmasining rasmiy ma'lumotlari bilan solishtirib tekshirildi.

Kalit so'zlar: sanoat klasteri, biznes ekotizimi, investitsion jozibadorlik, lokalizatsiya koeffitsiyenti, investitsiya intensivligi, paxta-to'qimachilik klasteri, erkin iqtisodiy zona, Namangan viloyati.

Аннотация. В статье исследованы современные подходы к управлению промышленными кластерами и бизнес-экосистемами как фактор повышения инвестиционной привлекательности региона на примере Наманганской области. На основе кластерной теории М. Портера и экосистемных концепций Дж. Мура, Д. Айзенберга и Э. Стама разработана теоретическая модель кластерно-экосистемного управления. По данным Национального комитета по статистике установлено, что в 2017-2023 годах инвестиции в основной капитал области выросли в 5,4 раза, прямые иностранные инвестиции и кредиты в 73,6 раза, а их доля в инвестициях достигла 51,6 процента. Коэффициент локализации по текстильной, швейной и кожевенной продукции составил 2,43, что подтвердило устойчивую отраслевую специализацию области. Автором обоснована модель, объединяющая государство, кластеры, образование и науку, финансовые институты вокруг единого центра управления, и разработаны практические предложения

по росту инвестиционной привлекательности. Все показатели сверены с официальными данными Национального комитета по статистике и управления статистики Наманганской области.

Ключевые слова: промышленный кластер, бизнес-экосистема, инвестиционная привлекательность, коэффициент локализации, инвестиционная интенсивность, хлопково-текстильный кластер, свободная экономическая зона, Наманганская область.

Abstract. The article examined modern approaches to managing industrial clusters and business ecosystems as a driver of regional investment attractiveness, using Namangan region as a case. Building on M. Porter's cluster theory and the ecosystem concepts of J. Moore, D. Isenberg and E. Stam, a cluster-ecosystem governance model was developed. Official statistics showed that in 2017-2023 investments in fixed capital in the region grew 5.4 times, foreign direct investment and loans grew 73.6 times, and their share in total investment reached 51.6 percent. The location quotient for textiles, clothing and leather products equalled 2.43 and confirmed stable sectoral specialisation. The author substantiated a model that united government, clusters, education and research, and financial institutions around a single governance centre, and proposed practical measures to further strengthen investment attractiveness. All indicators were cross-checked against official data of the National Statistics Committee and the Namangan Regional Statistics Department.

Keywords: industrial cluster, business ecosystem, investment attractiveness, location quotient, investment intensity, cotton-textile cluster, free economic zone, Namangan region.

KIRISH

Hududiy iqtisodiyot nazariyasida investitsion jozibadorlik tushunchasi kapitalning makon bo'ylab taqsimlanishini belgilovchi omillar majmui sifatida talqin etiladi. Investor uchun hudud resurslar zaxirasi bilangina emas, balki ushbu resurslarni daromadga aylantirish imkonini beruvchi institutlar, bozorlar va hamkorlik aloqalarining zichligi bilan ham qadrlanadi. J. Danning xalqaro ishlab chiqarishning eklektik paradigmasida kapital joylashuvini mulkiy, joylashuv va ichkilashtirish ustunliklarining uyg'unligi bilan izohlagan bo'lib, joylashuv ustunliklari tarkibida resurslar, bozor sig'imi, infratuzilma va institutsional muhitni ajratib ko'rsatgan [3]. Ushbu yondashuvga ko'ra, hududning investitsion jozibadorligi o'zgaras tabiiy berilma emas, balki boshqaruv harakatlari orqali shakllantiriladigan va kuchaytiriladigan iqtisodiy sifatdir.

Joylashuv ustunliklarini maqsadli ravishda yaratish g'oyasi M. Porterning klaster nazariyasida tizimli ifodasini topgan. Olim klasterlarni muayyan sohada o'zaro bog'langan kompaniyalar, ixtisoslashgan yetkazib beruvchilar, xizmat ko'rsatuvchilar va ular bilan bog'liq institutlarning geografik jamlanmasi sifatida ta'riflab, bunday jamlanma unumdorlikni oshirishi, innovatsiyalar yo'nalishini belgilashi va yangi biznes tashkil etilishini rag'batlantirishini asoslagan [8]. Keyingi ishida M. Porter klasterlarni iqtisodiy rivojlanish siyosatining asosiy birligi sifatida qarab, hukumatning vazifasi alohida korxonalarni emas, balki butun klaster muhitini takomillashtirishdan iborat ekanini ko'rsatgan [9]. Shu tariqa klaster tushunchasi tarmoq siyosati va hududiy siyosatni bog'lovchi analitik ko'priikka aylangan.

Klaster nazariyasi korxonalarining makondagi yaqinligiga urg'u bersa, ekotizim yondashuvi ularning o'zaro bog'liq rivojlanish mantiqiga e'tibor qaratadi. J. Mur biznesni alohida tarmoq a'zosi sifatida emas, balki bir nechta tarmoqni kesib o'tuvchi biznes

ekotizimining ishtirokchisi sifatida ko'rib, kompaniyalar yangi innovatsiyalar atrofida hamkorlik va raqobat orqali birgalikda evolyutsiyanishini ta'kidlagan [7]. D. Ayzenberg tadbirkorlik ekotizimini siyosat, moliya, madaniyat, qo'llab-quvvatlovchi institutlar, inson kapitali va bozorlar kabi elementlarning o'zaro ta'siri sifatida tavsiflab, hukumatlar alohida tadbirlarni emas, balki ushbu elementlarning yaxlit muvozanatini rivojlantirishi lozimligini asoslagan [4].

Klaster va ekotizim konsepsiyalarining uyg'unlashuvi hududiy boshqaruvda yangi vazifani yuzaga chiqaradi: sub'yektlar sonini ko'paytirishdan ular o'rtasidagi aloqalar sifatini boshqarishga o'tish. Investitsion jozibadorlik bu holatda klaster ichidagi ishlab chiqarish zanjirlari, ekotizimdagi moliyaviy va bilim oqimlari hamda davlat tomonidan yaratilgan institutsional kafolatlarning birgalikdagi natijasi sifatida namoyon bo'ladi. Maqolaning maqsadi sanoat klasterlari va biznes ekotizimlarini boshqarishning zamonaviy yondashuvlarini hududning investitsion jozibadorligini oshirish vositasi sifatida ilmiy asoslash va Namangan viloyati misolida baholashdan iborat. Maqsadga erishish uchun klaster va ekotizim nazariyalarini qiyosiy umumlashtirish, viloyatning investitsiya va sanoat dinamikasini rasmiy statistika asosida tahlil qilish, tarmoq ixtisoslashuvini o'lchash hamda klaster-ekotizim boshqaruvining konseptual modelini ishlab chiqish vazifalari belgilandi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Klasterlarning iqtisodiy samaradorligi bo'yicha empirik adabiyotda M. Delgado, M. Porter va S. Sternning tadqiqoti asosiy o'rin tutadi. Mualliflar AQSh mintaqaviy iqtisodiyotlari ma'lumotlarida kuchli klaster muhitida joylashgan tarmoqlar bandlik va patentlash bo'yicha yuqoriroq o'sish sur'atlariga ega bo'lishini, klaster ichidagi bog'liq tarmoqlar o'rtasida ijobiy o'zaro ta'sir mavjudligini aniqlagan [2]. Natijalar klasterning kuchi uning tarkibidagi korxonalar soni bilan emas, balki texnologik va bozor jihatidan bir-biriga yaqin tarmoqlarning qamrovi bilan belgilanishini ko'rsatdi. Hududiy investitsiya siyosati uchun bu xulosa muhim ahamiyatga ega, chunki investor bog'liq tarmoqlar zich joylashgan hududda yetkazib beruvchilar, malakali kadrlar va xizmatlarni topish xarajatlarini kamaytiradi.

Tadbirkorlik ekotizimlari bo'yicha adabiyotda konsepsiyani o'lchanadigan va boshqariladigan shaklga keltirish yo'nalishi rivojlangan. E. Stam ekotizim yondashuvini mintaqaviy siyosat nuqtayi nazaridan baholab, uni institutsional sharoitlar va resurslardan iborat tizimli shartlar hamda tadbirkorlik faolligi kabi natijalarni ajratuvchi sababiy model sifatida qayta tuzishni taklif etgan [11]. B. Spigel Kanadaning ikki shahri misolida ekotizimni madaniy, ijtimoiy va moddiy atributlarning o'zaro munosabatlari sifatida tahlil qilib, bu atributlar bir-birini qayta ishlab chiqarish orqali barqarorlikni ta'minlashini ko'rsatgan [10]. Ushbu ishlar ekotizimni boshqarishda resurslar bilan bir qatorda munosabatlar arxitekturasini ham loyihalash zarurligini asoslaydi.

Klaster va ekotizim adabiyotini investitsion jozibadorlik masalasi bilan bog'lashda ikki yo'nalish ajralib turadi. Birinchi yo'nalish vakillari hududga kapital oqimini asosan joylashuv omillari, ya'ni resurslar, bozor sig'imi va xarajatlar darajasi bilan izohlaydi, ikkinchi yo'nalish esa institutlar va aloqalar tarmog'ining zichligiga urg'u beradi. M. Porterning raqobat ustunliklari modeli ushbu ikki qarashni birlashtirib, omillar sharoiti, talab sharoiti, bog'liq va qo'llab-quvvatlovchi tarmoqlar hamda firmalar strategiyasi va

raqobati o'zaro ta'sirda bo'lgan hududlar investorlar uchun barqaror jozibaga ega bo'lishini ko'rsatgan [8]. Ushbu mantiqqa ko'ra, investitsion jozibadorlik boshqaruv ob'yekti sifatida ko'p omilli tuzilmaga ega bo'lib, uni faqat soliq imtiyozlari yoki yer ajratish orqali emas, balki klaster aloqalarini mustahkamlash va ekotizim sub'yektlarining hamkorligini rivojlantirish orqali oshirish mumkin.

Strategik menejment adabiyotida ekotizim nazariyasi koordinatsiya mexanizmlari nuqtayi nazaridan rivojlantirilgan. M. Yakobides, K. Chennamo va A. Gaver ekotizimni ierarxik boshqaruvga to'liq bo'ysunmaydigan, ammo o'zaro to'ldiruvchanlik tufayli bir-biriga bog'liq ishtirokchilar guruhi sifatida ta'riflab, uning barqarorligi umumiy qoidalar va standartlar orqali ta'minlanishini ko'rsatgan [6]. Bu talqin hududiy darajada davlat, korxonalar, ta'lim muassasalari va moliya institutlari o'rtasidagi muvofiqlashtiruvchi markaz g'oyasiga nazariy asos beradi: markaz ishtirokchilarga buyruq bermaydi, balki ularning o'zaro to'ldiruvchanligini kuchaytiruvchi qoidalar va axborot muhitini yaratadi.

O'zbekiston sharoitida klaster modeli qishloq xo'jaligi va yengil sanoatni integratsiyalash vositasi sifatida qo'llanilgan. J. Bobojonov va M. Petrik paxta-to'qimachilik klasterlarini sanoat siyosati munozaralari kontekstida tahlil qilib, klasterlar paxta yetishtirishdan tayyor mahsulot ishlab chiqarishgacha bo'lgan zanjirni bir boshqaruv ostida birlashtirishga, qayta ishlash chuqurligini oshirishga va xususiy investitsiyalarni jalb etishga xizmat qilganini ko'rsatgan [1]. Mavjud tadqiqotlarda klaster samaradorligi asosan tarmoq darajasida o'rganilgan bo'lib, klaster va ekotizim boshqaruvining muayyan viloyat investitsion jozibadorligiga ta'siri yetarlicha yoritilmagan. Ushbu bo'shliq maqolaning ilmiy yangiligini belgilaydi.

METODOLOGIYA

Tadqiqot nazariy umumlashtirish, statistik tahlil va konseptual modellashtirish usullarini birlashtirdi. Axborot bazasini O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasining ochiq ma'lumotlar tizimidagi hududiy qatorlar tashkil etdi. Asosiy kapitalga investitsiyalar markazlashgan [15] va markazlashmagan [16] moliyalashtirish manbalari yig'indisi sifatida hisoblandi. To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar va kreditlar hisobidan o'zlashtirilgan investitsiyalar [17], sanoat mahsuloti hajmi [18] hamda yalpi hududiy mahsulot [19] qatorlari 2017-2025-yillar bo'yicha olindi. Tarmoq tuzilmasini baholash uchun respublika [20] va Namangan viloyati [21] bo'yicha 2025-yil yanvar-dekabr oylari sanoat ishlab chiqarishi to'g'risidagi rasmiy axborotlardan foydalanildi. Respublika ko'rsatkichlari hududlar bo'yicha taqsimlanmagan hajmni ham o'z ichiga olgani sababli ulushlar respublika jamiga nisbatan hisoblandi.

Tahlil uch bosqichda olib borildi. Birinchi bosqichda Namangan viloyatining investitsiya va sanoat ko'rsatkichlari mutlaq qiymatlarda va o'sish nisbatlarida o'rganilib, moliyalashtirish manbalari tarkibidagi siljishlar aniqlandi. Ikkinchi bosqichda viloyat ko'rsatkichlarining respublika jamidagi ulushlari hisoblanib, hududning iqtisodiy salmog'i va investitsion faolligi o'rtasidagi nisbat baholandi. Uchinchi bosqichda tarmoq ixtisoslashuvi o'lchanib, klaster yadrosini tashkil etuvchi tarmoq aniqlandi va ekotizim sub'yektlari hamda ularni boshqarish vositalari sifat jihatidan tizimlashtirildi. Bosqichlar natijalari konseptual modelga birlashtirildi. Barcha hisob-kitoblar joriy narxlarda amalga oshirildi; nisbiy ko'rsatkichlar narxlar o'zgarishining ta'sirini qisman bartaraf etib, viloyat va respublika dinamikasini bir xil asosda taqqoslash imkonini berdi.

Hududning tarmoq ixtisoslashuvi va klaster salohiyati lokalizatsiya koeffitsiyenti yordamida baholandi. Ushbu ko'rsatkich mintaqaviy iqtisodiyotda hududdagi tarmoq ulushini milliy iqtisodiyotdagi xuddi shu ulush bilan taqqoslash orqali tarmoqning nisbiy jamlanishini aniqlash uchun keng qo'llaniladi [5]:

$$LQ_{ir} = \frac{X_{ir}/X_r}{X_{iN}/X_N} \quad (1)$$

Bu yerda LQ_{ir} - r -hududda i -tarmoqning lokalizatsiya koeffitsiyenti; X_{ir} - r -hududda i -tarmoq mahsuloti yoki korxonalar soni; X_r - r -hudud ishlab chiqaradigan sanoatining jami mahsuloti yoki sanoat korxonalarining jami soni; X_{iN} va X_N - respublika bo'yicha mos ko'rsatkichlar. Koeffitsiyent birdan katta bo'lsa, tarmoq hududda milliy o'rtacha darajadan yuqori jamlangan va tashqi bozorga yo'naltirilgan ixtisoslashuv mavjud deb hisoblanadi. Klaster nazariyasi nuqtayi nazaridan bunday tarmoq bog'liq yetkazib beruvchilar va xizmatlarni o'ziga tortuvchi yadro vazifasini bajaradi, binobarin, investitsiyalarni yo'naltirishda ustuvor bo'g'in sifatida qaraladi.

Hududiy iqtisodiyotning kapital jalb etish faolligi investitsiya intensivligi ko'rsatkichi orqali o'lchandi:

$$I_r = \frac{K_r}{Y_r} \times 100 \quad (2)$$

Bu yerda I_r - r -hududning investitsiya intensivligi, foizda; K_r - asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi, mlrd so'm; Y_r - joriy narxlardagi yalpi hududiy mahsulot, mlrd so'm. Ko'rsatkich hudud yaratayotgan qo'shilgan qiymatning qanday qismi kelajakdagi ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirishga yo'naltirilayotganini ifodalaydi. Viloyat intensivligining respublika darajasidan yuqoriligi hududning investorlar uchun nisbiy jozibadorligini, xorijiy investitsiyalar ulushining o'sishi esa tashqi kapital bozorida ishonchning mustahkamlanishini bildiradi. Ikkala formula birgalikda klaster ixtisoslashuvi va kapital oqimi o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilish imkonini berdi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tahlilning birinchi bosqichida Namangan viloyatining investitsiya va sanoat ko'rsatkichlari dinamikasi umumlashtirildi hamda (2) formula bo'yicha investitsiya intensivligi hisoblandi. Natijalar 1-jadvalda keltirildi (1-jadval).

1-jadval ma'lumotlari viloyatda kapital qo'yilmalarning tez sur'atlarda o'sganini ko'rsatdi. Asosiy kapitalga investitsiyalar 2017-2023-yillarda 3 586,7 mlrd so'mdan 19 220,1 mlrd so'mga yetib, 5,36 barobar oshdi, sanoat mahsuloti 4,75 barobar, yalpi hududiy mahsulot esa 3,28 barobar ko'paydi. Investitsiyalarning yalpi hududiy mahsulotdan tezroq o'sishi investitsiya intensivligini 19,3 foizdan 31,5 foizga ko'tardi. Moliyalashtirish tarkibida markazlashmagan manbalar yetakchi o'ringa chiqdi: ularning hajmi 7,67 barobar oshgan holda markazlashgan manbalar barqaror darajada saqlandi. Eng yuqori dinamika xorijiy kapital bo'yicha qayd etildi, uning jami investitsiyalardagi ulushi 3,8 foizdan 51,6 foizga ko'tarildi. Bu holat viloyatda investitsion jarayonning bozor mexanizmlari va xususiy tashabbus asosida o'z-o'zini kengaytiruvchi bosqichga o'tganidan dalolat beradi.

1-jadval

**Namangan viloyatida investitsiya va sanoat ko'rsatkichlari dinamikasi (joriy
narxlarida, mlrd so'm)¹**

Ko'rsatkich	2017	2019	2021	2022	2023	2023/2017, marta
Asosiy kapitalga investitsiyalar, jami	3 586,7	12 084,9	12 982,0	14 775,1	19 220,1	5,36
shu jumladan: markazlashgan manbalar	1 245,4	3 859,3	1 984,0	1 806,3	1 270,8	1,02
markazlashmagan manbalar	2 341,3	8 225,6	10 998,0	12 968,9	17 949,2	7,67
To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar va kreditlar	134,8	2 752,8	3 201,3	4 453,9	9 915,7	73,57
Sanoat mahsuloti hajmi	4 615,5	8 818,1	14 695,1	18 120,5	21 906,8	4,75
Yalpi hududiy mahsulot	18 609,5	29 384,4	41 993,6	50 668,2	61 074,9	3,28
Investitsiya intensivligi, %	19,3	41,1	30,9	29,2	31,5	x
Xorijiy investitsiyalar va kreditlar ulushi, %	3,8	22,8	24,7	30,1	51,6	x

Investitsiya dinamikasida 2018-2019-yillar burilish nuqtasi bo'ldi. Bu davrda jami investitsiyalar 2017-yil darajasidan 3,4 barobar oshib, 12 084,9 mlrd so'mga yetdi, investitsiya intensivligi esa 41,1 foiz bilan ko'rib chiqilgan davrdagi eng yuqori qiymatga erishdi. Xorijiy investitsiyalar va kreditlar hajmi 2018-yildagi 330,5 mlrd so'mdan 2019-yilda 2 752,8 mlrd so'mga ko'tarildi [17].

2-jadval

Namangan viloyatining respublika jami ko'rsatkichlaridagi ulushi, foizda²

Ko'rsatkich	2017	2019	2021	2023	2024	2025
Asosiy kapitalga investitsiyalar	4,97	6,17	5,42	5,40	-	-
To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar va kreditlar	1,06	4,78	3,85	5,53	13,42	-
Sanoat mahsuloti	3,10	2,73	3,22	3,32	3,60	3,64
Yalpi hududiy mahsulot	5,03	4,74	4,88	4,84	4,68	4,62
Investitsiya intensivligi: viloyat / respublika, marta	0,99	1,30	1,11	1,12	-	-

Izoh: "-" belgisi hududiy qator e'lon qilinmaganini bildiradi.

Keyingi yillarda investitsiya intensivligi 29-32 foiz oralig'ida barqarorlashdi, ya'ni hududiy mahsulotning qariyb uchdan bir qismi izchil ravishda ishlab chiqarish quvvatlarini yangilash va kengaytirishga yo'naltirildi. Bunday barqarorlik investitsion

¹ Milliy statistika qo'mitasining markazlashgan investitsiyalar [15], markazlashmagan investitsiyalar [16], xorijiy investitsiyalar va kreditlar [17], sanoat mahsuloti [18] va yalpi hududiy mahsulot [19] ma'lumotlari asosida; jami investitsiyalar, intensivlik, ulushlar va nisbatlar muallif tomonidan hisoblangan.

² Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari [17], 2025-yil uchun sanoat press-relizi [20] va 1-jadvaldagi qatorlar asosida muallif tomonidan hisoblangan.

jarayonning bir martalik loyihalarga emas, balki uzluksiz loyihalar oqimiga tayanganini ko'rsatadi. Sanoat mahsulotining yalpi hududiy mahsulotdagi nisbati 2017-yildagi 24,8 foizdan 2023-yilda 35,9 foizga ko'tarilgani investitsiyalarning asosan sanoat sektorida o'zlashtirilganini tasdiqlaydi.

Ikkinchi bosqichda viloyatning respublika iqtisodiyotidagi o'rni nisbiy ko'rsatkichlar orqali baholandi. Ulushlar va respublika darajasiga nisbatan investitsiya intensivligi 2-jadvalda jamlandi (2-jadval).

2-jadval natijalari viloyatning investitsion jozibadorligi iqtisodiy salmog'idan ilgari borganini ko'rsatdi. Yalpi hududiy mahsulotdagi ulush 4,6-5,0 foiz oralig'ida barqaror saqlangani holda, asosiy kapitalga investitsiyalardagi ulush 2019-2023-yillarda 5,4-6,2 foizni tashkil etdi. Investitsiya intensivligi 2019-yildan boshlab respublika darajasidan 1,11-1,30 barobar yuqori bo'ldi. Xorijiy investitsiyalar va kreditlardagi ulush 2017-yildagi 1,06 foizdan 2024-yilda 13,42 foizga yetdi: viloyatda 2024-yilda 43 973,1 mlrd so'mlik xorijiy kapital o'zlashtirildi, bu 2023-yil darajasidan 4,4 barobar ko'pdir [17]. Sanoat mahsulotidagi ulush 3,10 foizdan 3,64 foizga ko'tarildi, 2025-yilda viloyat sanoati 40 087,4 mlrd so'mlik mahsulot ishlab chiqarib, 109,1 foizlik fizik hajm indeksiga erishdi [21]. Investitsiyalarning ishlab chiqarish quvvatlariga aylanishi sanoat salmog'ining izchil o'sishida namoyon bo'ldi.

Kapital oqimining tarmoq yo'nalishini aniqlash uchun (1) formula bo'yicha lokalizatsiya koeffitsiyenti hisoblandi. 2025-yilda to'qimachilik, kiyim va charm mahsulotlari ishlab chiqarishi Namangan viloyati ishlab chiqaradigan sanoatining 38,4 foizini [21], respublika ishlab chiqaradigan sanoatining esa 15,8 foizini [20] tashkil etdi. Muallif hisob-kitobiga ko'ra, mahsulot bo'yicha koeffitsiyent 2,43 ga teng bo'ldi. Korxonalar soni bo'yicha baholashda 2026-yil 1-yanvar holatiga viloyatdagi 4 300 ta sanoat korxonasidan 433 tasi to'qimachilik, 743 tasi kiyim ishlab chiqarish bilan shug'ullangani, ularning jami ulushi 27,3 foizni, respublikada esa 3,7 ming va 6,0 ming korxona hisobidan 16,2 foizni tashkil etgani aniqlandi; koeffitsiyent 1,69 ga teng chiqdi. Ikkala ko'rsatkichning birdan sezilarli yuqoriligi viloyatda yengil sanoat yadrosi atrofida shakllangan barqaror klaster ixtisoslashuvini tasdiqladi.

Viloyat sanoatining 2025-yildagi tuzilmasi klaster yadrosining iqtisodiy salmog'ini yanada aniq ko'rsatdi. Sanoat mahsulotining 82,8 foizi ishlab chiqaradigan sanoat hissasiga to'g'ri keldi va uning hajmi 33 211,5 mlrd so'mni tashkil etib, 110,2 foizlik fizik hajm indeksi bilan o'sdi [21]. To'qimachilik tarmog'idan keyingi o'rinni 29,8 foiz ulush bilan oziq-ovqat, ichimliklar va tamaki mahsulotlari egalladi, bu ikki tarmoq birgalikda ishlab chiqaradigan sanoatning uchdan ikki qismidan ortig'ini ta'minladi. Hududiy kesimda Namangan shahri 11 975,8 mlrd so'm, To'raqo'rg'on tumani 6 632,3 mlrd so'm va Chust tumani 3 251,2 mlrd so'm bilan yetakchilik qildi, erkin iqtisodiy zona joylashgan Chust tumanida o'sish indeksi 114,2 foizni tashkil etdi. Ishlab chiqaradigan sanoatning texnologik tuzilmasida yuqori va o'rta-yuqori texnologiyali tarmoqlar ulushi 9,0 foizni tashkil etgani klaster yadrosini texnologik jihatdan boyitish uchun keng investitsion imkoniyatlar mavjudligini ko'rsatadi.

Klaster ixtisoslashuvining institutsional asosi davlat tomonidan izchil mustahkamlandi. Paxta-to'qimachilik klasterlari faoliyatini tartibga solish bo'yicha 2021-yil 16-noyabrdagi farmon klaster ishtirokchilari o'rtasida 30 yilgacha muddatga uch

tomonlarni shartnoma tuzishni, chuqur qayta ishlash quvvatlariga investitsiyalar bo'yicha kelishuvlarni va klasterlar faoliyatining yillik auditini joriy etdi [14]. Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risidagi Qonun investorlar huquqlarining kafolatlarini yagona huquqiy asosda belgiladi [12]. Viloyatda 2018-yilda Chust tumanida 30 yil muddatga "Namangan" erkin iqtisodiy zonasi tashkil etilib, uning ixtisoslashuvi qatoriga to'qimachilik, poyabzal va charm mahsulotlari, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlash kiritildi [13]. Respublika miqyosida 2025-yil 1-iyul holatiga maxsus iqtisodiy zonalar, kichik sanoat zonalar, texnoparklar va klasterlarda 7 513 ta ishtirokchi faoliyat yuritgani, ulardan 368 tasi klaster ishtirokchilari ekani qayd etildi [22]. Ekotizim sub'yektlari va ularni boshqarish vositalari 3-jadvalda tizimlashtirildi (3-jadval).

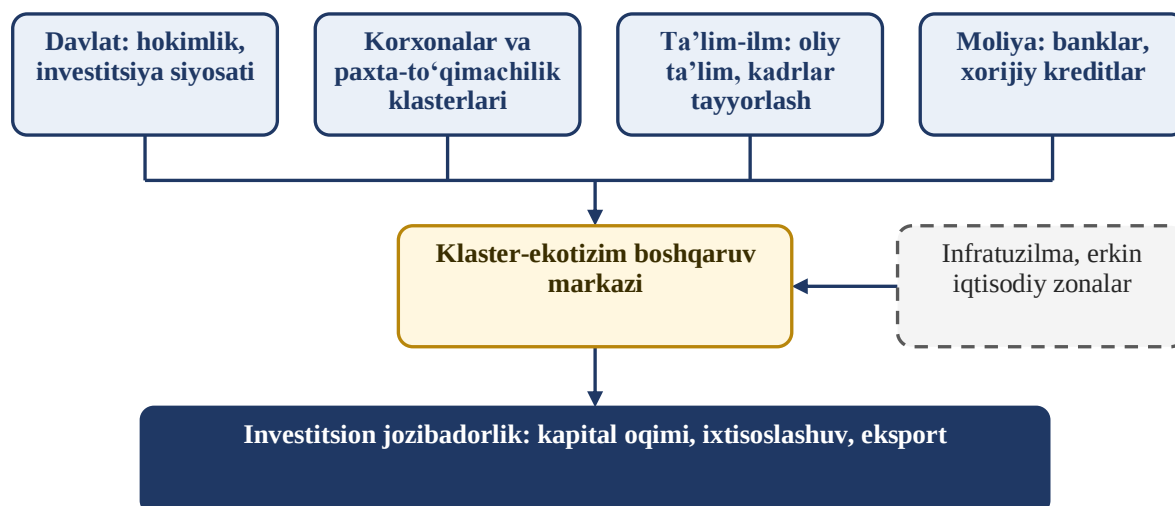
3-jadval

Klaster-ekotizim sub'yektlari va ularni boshqarish vositalari³

Sub'yekt	Ekotizimdagi vazifasi	Boshqarish vositalari	Namangan viloyatidagi ko'rinishi
Davlat va hokimlik	Institutsional kafolatlar, qoidalar va muvofiqlashtirish	Investitsiya qonunchiligi, uch tomonlama shartnomalar, maxsus rejimlar	Erkin iqtisodiy zona, klaster shartnomalari tizimi
Korxonalar va klasterlar	Ishlab chiqarish zanjiri yadrosi, kapital jalb etish	Chuqur qayta ishlash kelishuvlari, yillik audit, kooperatsiya	To'qimachilik va kiyim tarmog'ida 1 176 ta korxona
Ta'lim va ilmiy muassasalar	Malakali kadrlar va bilim oqimi	Kadrlar buyurtmasi, qo'shma o'quv dasturlari, amaliy tadqiqotlar	Texnika va iqtisodiyot yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalari
Moliya institutlari	Investitsiya loyihalarini moliyalashtirish	Loyiha moliyasi, kafolat mexanizmlari, xorijiy kreditlar	Xorijiy investitsiyalar va kreditlar ulushi 51,6 foiz
Infratuzilma va zonalar	Joylashuv ustunliklarini yaratish	Muhandislik tarmoqlari, soliq va bojxona imtiyozlari	"Namangan" erkin iqtisodiy zonasi, Chust tumani

3-jadval klaster-ekotizimni boshqarish ko'p sub'yektki jarayon ekanini va har bir sub'yektki investitsion jozibadorlikka qo'shadigan hissasi o'ziga xos boshqaruv vositalari orqali ro'yobga chiqishini ko'rsatdi. Davlat institutsional kafolatlar va maxsus rejimlar orqali investor tavakkalchiligini kamaytiradi, klasterlar ishlab chiqarish zanjiri yadrosi sifatida kapitalni o'ziga tortadi, ta'lim muassasalari kadrlar va bilim taklifini ta'minlaydi, moliya institutlari esa loyihalarni amalga oshirish imkoniyatini yaratadi. Jadvalda tizimlashtirilgan vositalar alohida qo'llanilganda cheklangan samara beradi, ular yagona muvofiqlashtiruvchi markaz orqali bog'langanda esa o'zaro to'ldiruvchanlik samarasi yuzaga chiqadi. Ushbu mantiq 1-rasmdagi modelda aks ettirildi (1-rasm).

³ M. Porter [9], E. Stam [11] yondashuvlari, me'yoriy hujjatlar [13] va 1-2-jadvallar asosida muallif ishlanmasi.



1-rasm. Hududiy klaster-ekotizim boshqaruvi modeli⁴

Izoh: Yuqori qatordagi to'rt blok ekotizimning asosiy sub'yektlarini, markaziy blok ularni muvofiqlashtiruvchi boshqaruv markazini, o'ng tomondagi uzoq chiziqli blok qo'llab-quvvatlovchi infratuzilmani, quyi blok esa yakuniy natijani ifodalaydi.

1-rasmda tasvirlangan model klaster-ekotizim boshqaruvini uch darajali tizim sifatida ifodalaydi. Yuqori darajada davlat, korxonalar va klasterlar, ta'lim-ilm hamda moliya sub'yektlari umumiy axborot va kelishuvlar shinasi orqali yagona boshqaruv markaziga ulanadi. Markaz ierarxik buyruq beruvchi organ emas, balki sub'yektlarning o'zaro to'ldiruvchanligini kuchaytiruvchi qoidalar, investitsiya loyihalari portfeli va monitoring tizimini yuritadigan platforma vazifasini bajaradi. Infratuzilma va erkin iqtisodiy zonalar markazga joylashuv ustunliklarini yetkazib beruvchi qo'llab-quvvatlovchi bo'g'in sifatida ko'rsatildi. Quyi darajadagi natija investitsion jozibadorlikning o'sishi bo'lib, u Namangan viloyatida investitsiya intensivligining respublika darajasidan yuqoriligi va 2,43 ga teng lokalizatsiya koeffitsiyenti orqali miqdoriy tasdiqlandi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'tkazilgan tadqiqot sanoat klasterlari va biznes ekotizimlarini boshqarishning zamonaviy yondashuvlari hududning investitsion jozibadorligini shakllantirishda samarali vosita ekanini nazariy va empirik jihatdan tasdiqladi. Namangan viloyatida 2017-2023-yillarda asosiy kapitalga investitsiyalar 5,36 barobar, xorijiy investitsiyalar va kreditlar 73,6 barobar oshdi, investitsiya intensivligi respublika darajasidan yuqori bo'ldi, sanoat mahsulotidagi ulush 2025-yilda 3,64 foizga yetdi. Lokalizatsiya koeffitsiyentining mahsulot bo'yicha 2,43 va korxonalar bo'yicha 1,69 ga tengligi viloyatda yengil sanoat yadrosi atrofida barqaror klaster ixtisoslashuvi shakllanganini ko'rsatdi. Ishlab chiqilgan klaster-ekotizim modeli davlat, klasterlar, ta'lim-ilm va moliya sub'yektlarining hamkorligini yagona boshqaruv markazi orqali muvofiqlashtirish investitsion jarayonning keyingi bosqichi uchun tayanch bo'lishini asosladi.

Natijalar asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi.

⁴ M. Porter [6; 10], J. Mur [11] va E. Stam [15] yondashuvlari hamda 1-3-jadvallar asosida muallif ishlanmasi.

1. Viloyat hokimligi huzurida klaster-ekotizim boshqaruv markazini tashkil etib, unga investitsiya loyihalari portfelini yuritish, klaster ishtirokchilari va investorlar o'rtasidagi kelishuvlarni muvofiqlashtirish vakolatini berish maqsadga muvofiq.

2. Lokalizatsiya koeffitsiyenti birdan yuqori bo'lgan to'qimachilik va kiyim tarmog'ida bo'yash, pardozlash va furnitura ishlab chiqarish kabi bo'g'inlarga xorijiy investitsiyalarni yo'naltirish orqali qo'shilgan qiymat zanjirini uzaytirish lozim.

3. Oliy ta'lim muassasalari va klasterlar o'rtasida kadrlar buyurtmasi hamda qo'shma amaliy tadqiqotlar bo'yicha uzoq muddatli shartnomalar tizimini joriy etish tavsiya etiladi.

4. "Namangan" erkin iqtisodiy zonasi infratuzilmasini klaster yadrosidagi korxonalar ehtiyojlariga moslashtirish va zona ishtirokchilari uchun yagona investor xizmati tamoyilini kengaytirish zarur.

5. Investitsiya intensivligi, xorijiy kapital ulushi va lokalizatsiya koeffitsiyentini o'z ichiga olgan hududiy monitoring tizimini yuritish boshqaruv qarorlarining asoslanganligini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Babadjanov, J., & Petrick, M. (2025). Uzbekistan's cotton clusters in the context of the industrial policy debate. *Eurasian Geography and Economics*, 66(3), 354-383. <https://doi.org/10.1080/15387216.2023.2267093>

2. Delgado, M., Porter, M. E., & Stern, S. (2014). Clusters, convergence, and economic performance. *Research Policy*, 43(10), 1785-1799. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2014.05.007>

3. Dunning, J. H. (1988). The eclectic paradigm of international production: A restatement and some possible extensions. *Journal of International Business Studies*, 19(1), 1-31. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jibs.8490372>

4. Isenberg, D. J. (2010). The big idea: How to start an entrepreneurial revolution. *Harvard Business Review*, 88(6), 40-50. <https://hbr.org/2010/06/the-big-idea-how-to-start-an-entrepreneurial-revolution>

5. Isserman, A. M. (1977). The location quotient approach to estimating regional economic impacts. *Journal of the American Institute of Planners*, 43(1), 33-41. <https://doi.org/10.1080/01944367708977758>

6. Jacobides, M. G., Cennamo, C., & Gawer, A. (2018). Towards a theory of ecosystems. *Strategic Management Journal*, 39(8), 2255-2276. <https://doi.org/10.1002/smj.2904>

7. Moore, J. F. (1993). Predators and prey: A new ecology of competition. *Harvard Business Review*, 71(3), 75-86. <https://hbr.org/1993/05/predators-and-prey-a-new-ecology-of-competition>

8. Porter, M. E. (1998). Clusters and the new economics of competition. *Harvard Business Review*, 76(6), 77-90. <https://hbr.org/1998/11/clusters-and-the-new-economics-of-competition>

9. Porter, M. E. (2000). Location, competition, and economic development: Local clusters in a global economy. *Economic Development Quarterly*, 14(1), 15-34. <https://doi.org/10.1177/089124240001400105>

10. Spigel, B. (2017). The relational organization of entrepreneurial ecosystems. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 41(1), 49-72. <https://doi.org/10.1111/etap.12167>
11. Stam, E. (2015). Entrepreneurial ecosystems and regional policy: A sympathetic critique. *European Planning Studies*, 23(9), 1759-1769. <https://doi.org/10.1080/09654313.2015.1061484>
12. O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 25-dekabrda O'RQ-598-son "Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida"gi Qonuni. <https://lex.uz/docs/4664142>
13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 20-avgustdagi PF-5517-son "«Namangan» erkin iqtisodiy zonasini tashkil etish to'g'risida"gi Farmoni. <https://lex.uz/docs/-3897083>
14. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 16-noyabrdagi PF-14-son "Paxta-to'qimachilik klasterlari faoliyatini tartibga solish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni. <https://lex.uz/docs/-5731033>
15. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Markazlashgan moliyalashtirish manbalari hisobidan asosiy kapitalga investitsiyalar (yillik), 1.04.01.0109, 2010-2024-yillar. https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_2621.pdf
16. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Markazlashmagan moliyalashtirish manbalari hisobidan asosiy kapitalga investitsiyalar (yillik), 1.04.01.0115, 2010-2023-yillar. https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_2627.pdf
17. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar va kreditlar hisobidan asosiy kapitalga investitsiyalar (yillik), 1.04.01.0118, 2010-2024-yillar. https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_2633.pdf
18. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi (yillik), 1.02.01.0001, 2010-2024-yillar. https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_552.pdf
19. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Yalpi ichki (hududiy) mahsulot hajmi (yillik), 1.01.03.0001, 2010-2025-yillar. https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_1299.pdf
20. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. (2026). O'zbekiston Respublikasida sanoat ishlab chiqarishi (2025-yil yanvar-dekabr oylari uchun). Press-reliz. https://stat.uz/img/news/press-reliz-sanoat-21_01_2025-j_-lotin_p43175.pdf
21. Namangan viloyati statistika boshqarmasi. (2026). Namangan viloyatida sanoat ishlab chiqarishi (2025-yil yanvar-dekabr). Press-reliz. https://namstat.uz/images/Pres-Reliz/2025/Sanoat2025_dekabr.pdf
22. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. (2025). Maxsus iqtisodiy zonalar (MIZ), kichik sanoat zonalari (KSZ), texnoparklar va klasterlar ishtirokchilari soni. <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/63922-makhsus-i-tisodiy-zonalar-miz-kichik-sanoat-zonalari-ksz-teknoparklar-va-klasterlar-ishtirokchilari-soni-2>

